

Universitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca

Facultatea de Teologie Ortodoxă

Școala doctorală „Pr. Prof. dr. Isidor Todoran”

Hochma - înțelepciunea în cărțile sapiențiale ale Vechiului Testament

Teză de doctorat

-Rezumat-

Îndrumător:

Pr. prof. univ. dr. Ioan Chirilă

Doctorand:

Claudiu – Cristian Damian

Cluj-Napoca

2015

Cuprins	1
Lista Abrevierilor	3
Introducere	6
I. Înțelepciunea conceptualizare generală	12
I.1 Înțelepciune - concept, elucidarea sensurilor	12
I.2 Status Quaestionis. Reflectarea temei în literatura de specialitate internațională și românească	15
I.2.1 Stadiul actual al cercetării în literatura internațională de specialitate	19
I.2.2 Stadiul actual al cercetării în literatura teologică românească	41
I.3 Sistematizarea abordărilor tematice	48
II. Înțelepciunea solomoniană în contextul înțelepciunii orientale	51
II.1 Personalitatea lui Solomon, regele Israelului.	51
II.1.1 Regele Solomon în cărțile Regilor și Paralipomena	54
II.1.2 Chipul Înțeleptului Solomon în scrierile ananghinoscomena	66
II.2 Literatura sapiențială orientală	70
II.2.1 Literatura sapiențială mesopotamiană	72
II.2.2 Înțelepciunea contemplativă mesopotamiană	76
II.2.3 Literatura sapiențială egipteană	92
II.2.4 Literatura sapiențială grecească	111
III. Scrierile sapiențiale ale Vechiul Testament în contextul literaturii didactico-poetice și relația lor cu Tora	117
III.1 Forme literare ale limbajului sapiențial. Caracteristicile poeziei ebraice.	118
Precizări terminologice și stilistice	
III.1.1 Specii literare ale limbajului sapiențial	118
III.2 Literatura Sapiențială biblică: Proverbele lui Solomon	135
III.2.1 Prezentare generală	135
III.2.2 „Locurile” înțelepciunii în cartea Proverbelor	138
III.3 Discursul Înțelepciunii în cartea Proverbelor-Personificarea	147
III.3.1 Discursul Înțelepciunii (1, 20-33)	149
III.3.2 Elogiul Înțelepciunii, capitolul 8	157
III.3.3 Enigma banchetului (9, 1-18)	168
III.4 Literatura Sapiențială necanonică: Înțelepciunea lui Solomon	177
III.4.1 Prezentare generală	177
III.4.2 Personificarea Înțelepciunii, Capitolele 7 și 8	178
III.5 Literatura Sapiențială necanonică: Înțelepciunea lui Isus Sirah	192
III.5.1 Prezentare generală	192
III.5.2 Personificarea Înțelepciunii. Capitolul 24	195
III.5.3 Tora și literatura sapiențială	206
IV. Înțelepciunea lui Solomon	210
IV.1 Capitolul 9. Abordare critică.	210

IV.2 Contextul rugăciunii lui Solomon în Cartea Înțelepciunii	217
IV.2.1 Structura textului	217
IV.2.2 Structura Rugăciunii	219
IV.3 Analiza exegetică	224
IV.4 Figura regelui Solomon și înțelepciunea oamenilor	253
IV.5 Înțelepciunea lui Dumnezeu și înțelepciunea omului	256
IV.6 Specificul rugăciunilor din cărțile necanonice	259
V. Hochma, persoană sau atribut?	274
Concluzii	284
Bibliografie	291

CUVINTE CHEIE:

Hochma, Sofía, Înțelepciune, Solomon, Literatura Sapiențială, Personificarea Înțelepciunii.

Titlul lucrării sugerează o abordare ce acoperă segmentele istorice și exegetice, cu preponderență în cărțile sapiențiale ale Vechiului Testament. A vorbi despre conceptul de „înțelepciune” în „scrierile sapiențiale” înseamnă a aborda tocmai conceptul care a dat numele acestui gen de literatură.

Scopul literaturii sapiențiale este acela de a împărtăși înțelepciunea sub diferitele ei aspecte, deoarece o preocupare constantă, dintotdeauna, a spiritului uman a fost căutarea unei vieți înțelepte. Premisa de la care pornim în demersul nostru de a studia înțelepciunea în cărțile sapiențiale ale Vechiului Testament este aceea că prin aceasta s-au transmis sfaturi neprețuite și norme morale sub forma unor realizări stilistice de excepție. Toată literatura sapiențială face parte dintr-un proces de asimilare și trecere de la înțelepciunea egipteană la înțelepciunea iudaică, implicit cea elină. Literatura sapiențială își are debutul în Mesopotamia și Egipt (cca. 2700-2000 î.Hr.) sub forma unor maxime și proverbe axate pe reguli de viață, apoi se cristalizează în sânul a două popoare, cel israelit și cel elen. Chiar dacă literatura sapiențială ca formă și teme abordate este puțin diferită față de restul scrierilor iudaice, ea devine punct de întâlnire între literatura sapiențială egipteană, literatura sapiențială iudaică și literatura sapiențială elină, având un fond comun, împărtășirea înțelepciunii.

În teză ne propunem să analizăm conceptul de înțelepciune începând cu civilizația orientală, filosofia antică grecească și în Sfânta Scriptură cu preponderență în cărțile sapiențiale sub toate cele trei aspecte, înțelepciunea omenească, înțelepciunea personificată, înțelepciunea - ca atribut Dumnezeiesc.

Ipostaza *hochmei* personificate a evidențiat o împărțire scolastică a înțelepciunii în înțelepciunea teoretică și cea practică. Prin această lucrare de cercetare am dorit să trecem dincolo de această împărțire, nu s-a dorit o combatere a personificării, ci să ne folosim de ceea ce înseamnă în subsidiar ideea de persoană, deoarece în persoană nu există o parte teoretică și parte practică.

Cu toate că nu reprezintă întregul operelor sapiențiale, cartea canonică *Proverbele lui Solomon*, și celelate două necanonice, *Înțelepciunea lui Solomon* și *Înțelepciunea lui Isus*

Sirah, împreună însumează o abordare a înțelepciunii în dimensiunea sa practică și dinamică, iar ca particularitate tratează un fenomen propriu, personificarea înțelepciunii. Personificarea înțelepciunii se numără printre creațiile cele mai originale din acea perioadă și cuprinde o confruntare a iudaismului cu elinismul la nivel ideatic. În cazul înțelepciunii personificate ne-am propus să restrângem argumentele care dezbat identitatea acesteia, astfel nu s-a impus necesitatea de a aduce toate aspectele înțelepciunii la o noțiune univocă sau la o figură identică.

Din punct de vedere metodologic, fără pretenția exhaustivității, ca metode de studiu am folosit metoda diacronică¹, metoda istorico-critică, iar în cazul literaturii sapiențiale mesopotamiene și egiptene în raport cu cea iudaică am folosit metoda comparativă. Acolo unde textele studiate au necesitat o atenție sporită din cauza conținutului tratat, am preferat o abordare exegetică.

Teza de doctorat este structurată pe trei părți mari precedate de o secțiune metodologică care conține repere terminologice și semantice, precum și reflectarea temei în cercetările de specialitate, „status quaestionis”².

Pentru încadrarea înțelepciunii ca și concept cheie în cercetarea noastră, am pornit de la definirea termenului cunoscut în accepțiunea laică și în literatura biblică de specialitate. Indiferent de formele pe care le ia înțelepciunea, חכמה, σοφία, sapientia, aceasta reprezintă în majoritatea cazurilor înțelepciunea practică pe care o posedă oamenii, într-un mod natural, sau înțelepciunea insuflată de Dumnezeu. În numeroase cazuri *hochma* se referă strict la înțelepciunea lui Dumnezeu.

Reflectarea temei în cercetările de specialitate precum și marcarea anumitor aspecte speciale, dar și sistematizarea abordărilor tematice, nu au făcut decât să ne ofere un punct de plecare în încercarea de a elucida dezvoltarea conceptului de înțelepciune.

Până la începutul secolului XX, am constat o anumită rețineră din partea cercetătorilor în ceea ce privește studiul literaturii sapiențiale, cu preponderență pe literatura necanonică. Probabil aceste rețineri au izvorât din faptul că existau similarități textuale cu literatura

¹ Lectura diacronică este orientată spre contextul în care au apărut textele biblice și mai ales spre autorii textelor biblice. Exegeza diacronică răspunde întrebărilor de natură istorico-critică.

² Expresie provenită din limba latină care face referire la stadiul cercetării. Este folosită frecvent în literatura de specialitate pentru a se referi în mod sumar la rezultatele acumulate pe un anumit subiect și zonele rămase să fie dezvoltate.

sapientțială a popoarelor învecinate, acest lucru dând impresia că ar fi vorba de un corp străin literaturii iudaice. Faptul că unele cărți erau considerate necanonice a cântărit destul de greu în decizia de a nu le acorda importanța cuvenită. Un alt considerent a constat în inabilitatea cercetătorilor de a integra literatura sapientțială în sistemul teologic iudaic, ceea ce a constituit un motiv în plus ca această literatură să rămână marginalizată pentru o perioadă de timp. Oricum am privi lucrurile, până în secolul XX, aceste scrieri care tratează înțelepciunea s-au aflat într-un con de umbră, dar odată cu redescoperirea lor de către cercetătorii moderni, aria de studiu se dezvoltă tratând subiecte precum personificarea, și analogia înțelepciune – *Logos*.

În teologia românească, lucrările care tratează tema înțelepciunii pot fi împărțite în trei mari categorii, după cum urmează: prima categorie este una de interes general, în care sunt studiate cărțile sapientțiale, fondul pe care au apărut, influențele tematice regăsite în ele din scrierile sapientțiale egiptene, asiro-babiloniene. A doua categorie este cea în care teologii au scris despre înțelepciune, tratând-o într-un mod alegoric, folosind exegeza patristică la textul Septuagintei, identificând în ea Persoana lui Hristos descoperită nedeplin la nivelul Vechiului Testament, o decoperire care vine ca o pregătire pentru întruparea Cuvântului, odată cu Noul Testament. Iar a treia categorie este aceea în care cercetătorii au conturat în linii mari dezvoltarea literaturii sapientțiale și odată cu aceasta termenul de înțelepciune, un drum care începe de la înțelepciunea practică și se sfârșește în filosofia greacă ce își pune amprenta asupra termenului.

Prima parte a acestei cercetări își propune să creioneze un portret al regelui Solomon și să identifice înțelepciunea solomoniană, în contextul înțelepciunii orientale, așa cum apare în scrierile egiptene, mesopotamiene, asiro-babiloniene, sumero-akkadiene sau siro-feniciene, inclusiv legătura acestora cu literatura filosofică greacă, care apare ca o etapă tranzitorie între Vechiul Testament și Noul Testament.

Înțelepciunea și curtea regală sunt strâns legate în lumea antică. Înțelepciunea deplină își găsește locul, de fapt, doar la curțile regale. Bineînțeles că exista o tradiție a înțelepciunii populare, care cuprindea masele. Dar chiar și cei care proveneau din mediile sociale populare trebuiau să aibă legături cu regele și curtea sa³.

Cu siguranță că atunci când vorbim despre înțelepciune, figura emblematică și transpunerea acesteia este în persoana regelui Solomon, de departe cel mai iscusit și înțelept

³ Ronald E. Clements, *Wisdom for a Changing World* (California: BIBAL PRESS Berkeley, 1990), 59.

rege întâlnit în tradiția iudaică. Personaj proeminent al istoriei iudaice și implicit al Vechiului Testament, Solomon⁴ a avut o domnie faimoasă și prosperă rămânând în conștiința poporului evreiesc ca fiind personajul care a primit de la Dumnezeu minte înțeleaptă, cum nu a avut nimeni înainte de el. Solomon poate fi considerat prototipul sintezei înțelepciunii divine și umane în Vechiul Testament. Gerhard Von Rad presupunea că a existat „un – iluminism solomonic – în sensul de înflorire a creației intelectuale care se «eliberează» de codul de trai antic, patriarhal. Într-adevăr, înțelepciunea lui Solomon este menționată în mod special, alături de faptele sale, în referințele pentru cartea despre faptele lui Solomon. Este foarte probabil ca înțelepciunea lui Solomon să fi reprezentat spiritul epocii sale”⁵.

Portretul regelui Solomon a fost creionat având ca sursă primară textul masoretic, cu inserții, acolo unde este cazul, din *Septuaginta*, literatura rabinică și date istorice, precum și arheologice. Figura lui Solomon în literatura sapiențială este caracterizată prin reputația unui mare înțelept, întărită prin exemplificările biblice a unor întâmplări: momentul în care acesta prin rugăciune cere înțelepciune de la Dumnezeu (III Rg. 3, 5-14), momentul în care este ilustrat darul înțelepciunii pe care l-a primit în cazul celor două femei (III Rg. 3, 16-28), întâlnirea cu regina din Saba (III Rg. 10, 1-10) și faptul că îi este atribuit un număr uimitor de proverbe și cântări (III Rg. 4, 32), aceasta fiind și baza biblică pentru atribuirea ca autor a cărții Proverbelor.

În ceea ce privește literatura sapiențială trebuie luate în considerare formele primare ale acesteia, iar aceste forme primare cu siguranță nu le identificăm decât într-o mică măsură în cultura iudaică. Cum orice dezvoltare este influențată de mediul extern, tot așa și în cazul literaturii iudaice apar influențele popoarelor învecinate și mai ales atunci când vorbim despre cele mai vechi civilizații, civilizația mesopotamiană și cea egipteană. Putem afirma că originea literaturii sapiențiale mesopotamiene se regăsește în perioada de renaștere sumeriană, la sfârșitul mileniului al III-lea î.Hr. O civilizație matură crea ambientul perfect pentru dezvoltarea unei literaturi sapiențiale, aceasta având capacitatea de a formula opinii obiective și concrete asupra valorilor vieții și a valorilor istorice⁶.

⁴ 960 î. Hr. – Solomon îi succede lui David ca rege al poporului ales, iar în 950 Solomon construiește primul templu în Ierusalim, cf. S. Karesh, M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism* (New York: Infobase Publishing, 2006), 23.

⁵ David Noel Freedman, *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. VI (New York: Doubleday, 1992), 111.

⁶ Giorgio Castellino, “Sapienza Babilonese,” în *Sapieza di Israele e Vicino Oriente Antico*, Laila Lucci (Milano: Edizioni Terra Santa, 2015), 71.

În Mesopotamia nu putem afirma că identificăm un corespondent pentru termenul ebraic חֲכָמָה (*hochma*), dar identificăm câteva adjective pentru înțelept (*enqu, mūdû, hassu, etpēšu*)⁷. Oamenii simplii din Mesopotamia, înțelegeau înțelepciunea ca fiind în strânsă legătură cu competențele profesionale, de aceea „titulatura de înțelept”, putea exprima un meșteșugar în sensul general, indiferent de domeniul în care activa. Fie că era comerciant, arhitect, constructor, soldat, funcționar public, ghicitor, exorcist, muzician, medic, scrib, consilier sau profesor, artizanul era denumit înțelept⁸.

În Sumer cuvântul folosit pentru a exprima înțelepciunea era *nam-kù-zu*, acest termen poate fi tradus „cunoștință pură”⁹. Tradiția sumero-akkadiană creează și dezvoltă, de asemenea, conceptul mitic de înțelept (*apkallu*), concept care face referire la înțelepții din perioada prediluviană, care au adus locuitorilor Sumerului, civilizația și cultura. Dintre toate limbile semitice, cultura akkadiană dezvoltă cea mai bogată terminologie pentru câmpul semantic al înțelepciunii. În apropierea sensului de înțeles a termenului ebraic *hochma*, apare verbul static¹⁰ *emēnqu* „a fi înțelept”, din care se dezvoltă și alte forme înrudite. Adjectivul *emqu*, în sens general este folosit cu valențe de „deștept, iscusit”, în caz particular, ca și cunoștință superioară, atunci când face referire la zei, regi, vârstnici și scribi. Una dintre povești face referire la un ideal etic. Într-un pasaj, substantivul abstract *nemēnqu* este folosit cu sensul de „șiretenie femeiască”, iar în alt pasaj este folosit cu sensul de „înțelepciune a bărbatului sau a zeilor”¹¹.

Din punct de vedere literar, putem vorbi de personificare încă din perioada sumeriană și babiloniană, unde zeitățile sunt prezentate ca niște aspecte personificate ale naturii. De asemenea, structura rugăciunilor mesopotamiane amintește de rugăciunile din psalmi și literatura necanonică, urmând pași similari de construcție poetică: invocarea divinității urmată de o cerere și exprimarea sentimentului de abandonare din partea divinității.

⁷ Georg Fohrer, “Sophia,” în *Studies in Ancient Israelite Wisdom*, ed. J. L. Crenshaw (New York KTAV, 1976), 477.

⁸ Ronald F. G. Sweet, “The Sage in Akkadian Literature: a Philological Study,” în *The Sage in Israel and The Ancient Near East*, ed. John Gammie, Leo Perdue (Winona Lake: Eisenbrauns, 1990), 57.

⁹ Paul Alain Beaulieu, “The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature,” în *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, ed. Clifford Richard (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007), 3.

¹⁰ Verbele statice indică stări, senzații, lucruri care nu reprezintă acțiuni.

¹¹ Johannes Botterweck, Helmer Ringgren, *Theological Dictionary or the Old Testament*, Vol. IV (Michigan: Eerdmans Publishing Company, 1980), 367.

Literatura sapiențială egipteană completează acest tablou general al dezvoltării literaturii sapiențiale și aduce noi completări. Ea este formată din maxime, proverbe, îndemnuri, în general provenite de la o persoană cu demnitate mai mare sau de la tată către fiu cu scopul de a ajuta cititorul spre a se integra în societate. Linia pe care o urmează literatura sapiențială egipteană este cea a unei înțelepciuni practice, care trasează direcții în care omul trebuie să se încadreze pentru a reuși în viață. Se face de asemenea și o diferență foarte clară între omul înțelept și omul mediu instruit. Din punctul de vedere al caracteristicilor literare, am identificat în scrierile egiptene paralelismul membrilor, întâlnind pentru prima dată paralelismul antitetic, în care versul secundar explică în alte cuvinte stihul principal, și paralelismul sintetic, unde stihul secund dezvoltă ideea principală a primului vers.

Printre cele mai cunoscute concepte din filosofia și literatura grecească este termenul de *sofia* – „înțelepciune”. Și literatura sapiențială grecească însumează o serie de proverbe („παροιμία”), maxime („γνῶμαι”), anecdote („χρεία”) și apoftegme („ἀποφθέγματα”)¹².

Literatura sapiențială abordată ne-a relevat faptul că există identitate de vocabular și se folosesc aceleași cuvinte, expresii sau sintagme. Structurile sau creațiile literare au aceeași formă, maxime sau proverbe. Obiectivul, de asemenea, este același „învățarea înțelepciunii”, iar această înțelepciune este caracteristică familiei și casei. De aceea, putem afirma că literatura sapiențială iudaică, deși este similară cu alte scrieri, are și diferențe clare și substanțiale de credințe.

Partea a II-a și-a propus să studieze scrierile sapiențiale ale Vechiului Testament, în contextul literaturii didactico-poetice din Sfânta Scriptură și relația lor cu *Tora*. Ca obiective, am dorit să creionăm caracteristicile poeziei ebraice și a formelor literare, prin care este exprimată înțelepciunea, cu particularități terminologice și stilistice.

În această parte ne-am fundamentat cercetarea pe cartea canonică *Proverbele lui Solomon* și cele două cărți necanonice *Înțelepciunea lui Solomon* și *Înțelepciunea lui Isus, fiul lui Sirah*, deoarece aceste cărți, expresie a genului sapiențial, reliefează cel mai elocvent termenul de înțelepciune sub diferitele lui aspecte, *hochma* sau *sofia*. Un alt raționament în alegerea lor a fost plusul stilistic pe care îl conferă celorlalte cărți testamentare, și anume, procedeul stilistic de personificare. În cazul cercetării noastre, este clar că o parte importantă a acesteia, studiază aspectul înțelepciunii personificate.

¹² De obicei apoftegmele erau formulate de o personalitate celebră din antichitate.

Frământările și reflecțiile umanității din acea perioadă au fost transmise prin instrucțiuni care au îmbrăcat haina unor genuri literare caracteristice literaturii sapiențiale orientale. În ceea ce privește forma stilistică sub care este livrată înțelepciunea în cărțile didactico-poetice, forma cea mai întâlnită este *mașal* – parabolă, proverb, sentință, maximă care cuprinde cugetări izvorâte din înțelepciunea divină și sfaturi practice pentru viața cotidiană, având ca scop principal învățarea înțelepciunii¹³. Proverbele se organizează compozițional în (elemente) specii literare cuprinzând maxima, enigma, fabula, elogiul și dialogul. Aceste specii literare operează cu transferurile metaforice.

În cadrul exegezei biblice există părerea generală că imaginea înțelepciunii este o personificare poetică. Personificarea este un subgen al metaforei și este formată dintr-o interacțiune între „sursă” și „obiectiv, plan, țintă”. Ținta este autopersonificarea înțelepciunii, iar sursa nu poate fi identificată ușor¹⁴.

Tot în partea a doua, am identificat și analizat pericopele din literatura sapiențială unde este personificată înțelepciunea. Primul discurs al înțelepciunii îl identificăm în primul capitol al Proverbelor lui Solomon, versetele 20-33, iar al doilea discurs în capitolul 8. Cu siguranță mai identificăm în Proverbele lui Solomon și alte locuri unde înțelepciunea poartă un dialog sau pur și simplu este personificată. Pe lângă cele două discursuri celebre, identificăm în capitolul 3, versetele 13-20, elogiul înțelepciunii și în capitolul 9, 1-18, banchetul organizat de înțelepciune, acestea conținând elemente similare.

În primul poem didactic 20-33, numit și apelul înțelepciunii, înțelepciunea este prezentată ca și atribut al divinității, dar și ca o virtute care poate fi îmbrățișată și posedată de înțelepți. În capitolul 8, înțelepciunea este descrisă ca o figură interesantă, ca o personificare a unei puteri mentale care declară că ar fi precedat creația și ar avea o relație de tată-fiică cu Dumnezeu. Ea transcende realitatea mondenă și mințile omenești, individuale sau colective, fiind activă în cele mai înalte sfere ale existenței omenești. Această figură nu reprezintă deci doar o abstractizare a înțelepciunii omenești obișnuite, ci într-un anumit fel se identifică cu aceasta și devine sursă a acesteia¹⁵. Cât privește enigma banchetului, din capitolul 9, înțelepciunea este prezentată precum o gazdă nobilă care pentru pregătirea banchetului

¹³ Nicolae Neaga, “Poezia Vechiului Testament,” *MA* nr. 3-4 (1960): 183-201.

¹⁴ Gerlinde Baumann, “Personified Wisdom: Context, Meanings, Theology,” în *The Writings and Later Wisdom Books*, ed. Maier Christi, Nuria Calduch Benages (Atlanta: SBL Press, 2014), 58.

¹⁵ Michael V. Fox, “Ideas of Wisdom in Proverbs 1-9,” *JBL*, vol 116 (1997): 624.

construiește o casă, înjunghie vite pentru ospăț, pregătește vinul și întinde masa. Capitolul 9 se constituie într-o invitație, dar în general invitația este urmată și de un răspuns, răspuns care în acest capitol nu există. Prin procedeul stilistic al personificării sunt puse în antiteză înțelepciunea privită ca o persoană de gen feminin și de asemenea femeia neînțeleaptă. Acestea acționează amandouă după același tipar, folosesc aceeași locație pentru a lansa invitația și ambele au lucruri de oferit, dar modul de transmitere este diferit și bineînțeles și rezultatul final. Înțelepciunea personificată din Proverbe este o figură prin care înțelepciunea umană, cunoașterea divinității și voia lui Dumnezeu sunt transmise din generație în generație¹⁶.

În *Înțelepciunea lui Solomon*, înțelepciunea joacă un rol mai important decât în *Proverbe* și *Sirah*. Înțelepciunea personificată este identificată cu puterea din spatele tronului, cei ce vor cinsti înțelepciunea vor domni veșnic (6, 20-21), ea este cea care conduce și călăuzește regii (Prov. 8, 15-16). Înțelepciunea este prezentă încă de la începutul creației (Sol. 6, 22), la crearea lumii (9, 9), știind toate cele ale creației deoarece este lucrătoarea tuturor lucrurilor (7, 21). Astfel înțelepciunea personificată apare în calitate de co-creator al lui Dumnezeu. În capitolul IX, versetul 4, ea este descrisă ca stând lângă tronul lui Dumnezeu, în acest moment *Înțelepciunea lui Solomon* face un pas înainte comparativ cu cartea *Proverbelor* și *Sirah*. Identificăm, de asemenea, texte unde înțelepciunea personificată este subordonată lui Dumnezeu, cel care o conduce (7, 15)¹⁷. Mai mult decât atât, ea este prezentată ca mireasa lui Solomon, care îl determină să domnească în mod înțelept și drept. Apoi, ea se dezvoltă într-un paralelism sinonimic cu Cuvântul lui Dumnezeu și chiar, în unele pasaje, pare a fi prezentată ca fiind identică cu Duhul lui Dumnezeu. Abia în această scriere se poate eventual vorbi de o tranziție de la personificare la personalizare. Cu alte cuvinte, atributul devine persoană. Înțelepciunea devine o manifestare a lui Dumnezeu în fața ființelor umane, ca un fel de ipostaziere a atributelor divine. În *Înțelepciunea lui Solomon* nu se vorbește neaparat de un artificiu literar în ceea ce privește înțelepciunea, ci de un mijloc eficace de a prezenta acțiunile lui Dumnezeu și prezența Acestuia în viața oamenilor și în crearea lumii.

Cartea *Înțelepciunea lui Isus Sirah*, capitolul 24, constituie un discurs al înțelepciunii inspirat din Proverbe 8, totuși există și câteva diferențe notabile, discursul înțelepciunii are loc

¹⁶ Baumann, "Personified Wisdom," 63.

¹⁷ Baumann, "Personified Wisdom," 71.

în cadrul unei adunări liturgice (v.1-2), în schimb discursul înțelepciunii din cartea Proverbelor este localizat după cum am arătat, pe străzi, la porțile orașului, în piețe. Ideea poemului din Sirah 24 poate fi exprimată în acest fel: înțelepciunea locuiește cu Dumnezeu, oamenii neavând acces la ea, totuși Dumnezeu revarsă înțelepciunea asupra întregii creații și face accesibilă înțelepciunea oamenilor ca un cadou al legământului încheiat cu poporul evreu. Procedul stilistic folosit aici este cel de personificare, înțelepciunea personificată din Sirah, deși apare ca o figură independentă cu o mare autoritate, ea este subordonată lui Dumnezeu. Înțelepciunea ca și creație a lui Dumnezeu nu este Dumnezeu, dar este reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ.

Poate cea mai atractivă definiție a înțelepciunii personificate a fost dată de Gerhard Von Rad „autorevelarea în creație”¹⁸ sau „principiul divin al lumii” care corespunde secretului lumii pe deoparte, iar pe de altă parte corespunde apelului divin lansat către oameni”¹⁹.

Înțelepciunea Vechiului Testament a fost identificată cu Legea, Tora, între cei doi termeni există o apropiere deoarece ambele au o sursă divină și sunt un dar primit de poporul iudeu de la Dumnezeu. În tradiția poporului evreu, vocea lui Dumnezeu era transmisă prin vocea profeților, ulterior rămânând scrierile profeților care au constituit Legea. Aceste scrieri sunt identificate cu înțelepciunea deoarece ele reprezintă voia lui Dumnezeu transmisă poporului. Tora rămâne locul unde îl întâlnim pe Dumnezeul lui Israel. Astfel, Înțelepciunea/Tora este puterea lui Dumnezeu prezentă în mijlocul oamenilor, constituind „teologia prezenței” lui Iahve în Lege²⁰.

Partea a III-a a lucrării, propune o parte literar – exegetică, ce impune mai multe etape: am propus o traducere proprie a rugăciunii din *Înțelepciunea lui Solomon*, capitolul 9, în care vom ține cont de ultimele cercetări și de lexicul limbii române; apoi am analizat structurile propuse până în prezent pentru această rugăciune; am abordat această rugăciune din punct de vedere literar, printr-o analiză morfologică și sintactică; concluzii exegetice. De asemenea, am introdus și o abordare teologică care pe lângă explicarea textului, merge pe două niveluri comparative: înțelepciunea lui Solomon și înțelepciunea omului, înțelepciunea oamenilor și Înțelepciunea lui Dumnezeu. În finalul capitolului am prezentat specificul rugăciunilor din cărțile necanonice din care face parte și rugăciunea lui Solomon.

¹⁸ Gerhard Von Rad, *Wisdom in Israel*, ed. James D. Martin (London: SCM Press Ltd, 1972), 144-176.

¹⁹ Gerhard Von Rad, *Gottes Wirken in Israel* (Neukirchen: O.H. Steck, 1974), 130.

²⁰ Lucci, *Sapieza di Israele*, 141.

În exegeza noastră am folosit o structură literară strofică a rugăciunii, iar în paralel, am evidențiat elemente de structură concentrică pentru a identifica paralelismul și progresul ideilor. În urma acestei abordări am beneficiat de o punctare a elementelor cheie care ne-au dus la o analiză și la o înțelegere mai profundă atât a textului, cât și a învățăturilor teologice.

Figura regelui Solomon și înțelepciunea oamenilor reliefate în cartea Înțelepciunea lui Solomon pot fi prezentate sub forma câtorva idei de sinteză. Solomon se prezintă la fel ca toți oamenii pe toate planurile, încă de la naștere făcând aluzia la originile sale muritoare, ceea ce justifică alegerea înțelepciunii ca un obiectiv al vieții sale. Ca orice muritor a fost înfiripat cu trupul în pântecele mamei sale, o dată născut a respirat aerul obștesc și în scutece a fost crescut ca orice alt rege, deoarece intrarea-n viață și ieșirea este aceeași pentru toți. Figura lui Solomon prezentată în cartea Înțelepciunea lui Solomon, beneficiază de o înțelepciune practică, φρόνησις, precum toți oamenii, competență la care se vor adăuga și celelalte daruri ale înțelepciunii primite prin rugăciune. În ceea ce privește Înțelepciunea lui Dumnezeu și înțelepciunea omului, înțelepciunea care vine de la Dumnezeu este supremă, iar cea omenească este limitată și firavă. Înțelepciunea nativă a omului este limitată, slabă, vremelnică precum omul care este incapabil să perceapă legile și judecata ființei supreme și, chiar dacă va exista cineva desăvârșit între oameni, fără Înțelepciunea ce vine de la Dumnezeu va rămâne tot mărginit în cunoașterea sa.

Cât privește specificul rugăciunilor din cărțile necanonice am folosit o clasificare pe trei paliere: scopul rugăciunilor, mijloacele de atragere a atenției lui Dumnezeu și răspunsul la aceste rugăciuni. Cele mai reprezentative rugăciuni din cărțile necanonice sunt cele de obținere a înțelepciunii și fac referire la dobândirea înțelepciunii morale de către petiționar. Rugăciunile de obținere a înțelepciunii au ca baza de pornire atât ca structură cât și tematic, rugăciunea din III Regi consemnată în capitolul 3, versetele 6-14.

În ultima parte am scris despre posibilitatea existenței unor legături Hristologice între textele studiate de noi și pasaje din Noul Testament, am răspuns la întrebările dacă înțelepciunea face parte din trinitate, dacă personificarea înțelepciunii este un proces literar stilistic, dacă înțelepciunea poate fi privită ca ipostas, persoană, sau dacă trebuie să portretizăm înțelepciunea doar ca un atribut divin al lui Dumnezeu.

Lucrarea se încheie cu un capitol dedicat concluziilor generale în care vom întări ideea că învățătura despre înțelepciune se dezvoltă odată cu istoria, începând cu civilizația orientală,

filosofia antică grecească și în Sfânta Scriptură cu preponderență în cărțile sapiențiale sub toate cele trei aspecte, înțelepciunea omenească, înțelepciunea personificată, înțelepciunea privită ca atribut Dumnezeiesc.

BIBLIOGRAFIE

I. EDIȚII ALE SFINTEI SCRIPTURI

• ELLIGER, Karl et Wilhelm RUDOLPH, eds. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Quae antea cooperantibus A. Alt, O. EISSFELDT, P. KAHLE ediderat R. KITTEL. Editio funditus renovata, adjuvantibus H. BARDTKE... (et al.) cooperantibus H. P. RÜGER et J. ZIEGLER ediderunt K. ELLIGER et W. RUDOLPH; textum Masoreticum curavit H. P. RÜGER, Masoram elaboravit G.E. WEIL. Editio tertia emendata opera W. RUDOLPH et H. P. RÜGER, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987.

• GOSHEN – GOTTSTEIN M.H., CHAIM Rabin, SHEMARYAHU Talmon, eds. *The Hebrew University Bible*, Jerusalem: The Hebrew University Bible Project, 1995.

• *Septuaginta*. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes. Edidit Alfred RAHLFS, Editio minor, Duo volumina in uno. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1935.

• *Biblia Sacra*. Iuxta Vulgatam Versionem. Vol. I – II. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1975.

• *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist – Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București: IBMBOR, 1968.

• *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Diotorisită de ÎPS Bartolomeu Anania, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, București: IBMBOR, 2008.

• *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Daniel – Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București: IBMBOR, 2008.

• *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Traducere de Dumitru Cornilescu, Oradea: Editura Universității Emanuel, 2002.

• *The Holy Bible*, King James authorized version, Oxford: Oxford University Press, 1977.

• *Modern Greek Bible*, (OT+NT), Neophytos Vamvas, British and Foreign Bible Society, 1850.

• *The New American Standard Bible (NASB)*, California: The Lockman Foundation, 1977.

• *The New King James Version (NKJV)*, by Thomas Nelson, Nashville: Thomas Nelson, Inc., 1982.

II. MANUSCRISE

• Alexandrinus - Frederic G. Kenyon, *The Codex Alexandrinus in Reduced Facsimile, New Testament and Clementine Epistles*. London: Trustees of the British Museum, 1909.

• Sinaiticus - CODEX SINAITICUS (facsimil) - Kirsopp Lake (ed.). *Codex Sinaiticus Petropolitanus. The New Testament, The Epistle of Barnabas and the Shepherd of Hermas*. Oxford: Clarendon Press, 1911.

• Vaticanus - J. Cozza-Luzi, *Novum Testamentum, E Codice Vaticano 1209, Nativi Textus Graeci Primo Omnium Phototypice Repraesentatum*, Rome: E. Bibliotheca Vaticana, 1889.

III. DICȚIONARE, LEXICOANE, CONCORDANȚE, MANUALE

• *** *Dicționarul explicativ al limbii române, ediția a II-a*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București: Editura Univers Enciclopedic, 1998.

• BAUER Walter, ARNDT William, GINGRICH Wilbur, *Greek NT Lexicon*, GIN, United States: Grand Rapids, 1981.

• BOGAERT, P.M., et al, *Dicționar enciclopedic al Bibliei*, ed. Dan Slușanschi, București: Humanitas, 1998.

• BOTTERWECK Johannes, RINGGREN Helmer, *Theological Dictionary or the Old Testament*, Vol. IV, Michigan: Eerdmans Publishing Company, 1980.

• BROWN, DRIVER, BRIGGS, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Peabody, Massachusetts: Hendrickson, 1979.

• BROWN, Francis, DRIVER S. R., BRIGGS Charles A., *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, (Oxford:Clarendon Press) 1978,

- CHEYNE K., BLACK Sutherland, *Encyclopaedia Biblica*, Vol. IV, New York: The Macmillan Company, 1899.
- DOUGLAS J.D., *Dicționar Biblic*, Societatea Misionară Română, Oradea: Editura Cartea Creștină, 1995.
- FREEDMAN, David Noel, ed., *Eerdmans Dictionary of the Bible*, Michigan: Grand Rapids, 2000.
- FREEDMAN, David Noel, ed., *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. V, New York: Doubleday, 1992.
- FREEDMAN, David Noel, ed., *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. VI, New York: Doubleday, 1992.
- GINGRICH, Wilbur, *Greek New Testament*, Chicago: The University of Chicago Press, 1979.
- HARRIS, Laird, GLEASON Archer jr., WALTKE Bruce, *Theological Wordbook of the Old Testament*, Chicago: Moody, 1980.
- HARVEY, Van, *A Handbook of theological Terms*, New York: Simon & Schuster, 1997.
- HATCH E., REDPATH H.A., *A Concordance to the Septuagint and to Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, United States: Grand Rapids, 1998.
- HOLLADAY, W. L., *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Michigan: Eerdmans, 1971.
- MAYS, James L., *Harper's Bible Commentary*, San Francisco: Harper & Row., 1988.
- KARESH Sara, HURVITZ Mitchell, *Encyclopedia of Judaism*, New York: Infobase Publishing, 2006.
- LIDDEL, HENRY George, *A Greek-English Lexicon*, Oxford: University Press, 1989.
- MAYS, L. James, *Harper's Bible Commentary*, USA: HarperCollins Publishers Limited, 1988.
- MOULTON-MILLIGAN, *Vocabulary of the Greek New Testament VGNT*, London: Baker Academic; Bilingual edition, 1995.
- MUNTEANU, Eugen, *Lexicologie Biblică Românească*, București: Humanitas, 2008.

• PRELIPCEANU Vladimir, NEAGA Nicolae, BARNA Gheorghe, CHIALDA Mircea, *Studiul Vechiului Testament. Manual pentru Institutetele Teologice*, Cluj-Napoca: Editura Renașterea, 2007.

• SECHE, Mircea și Luiza, *Dicționar de sinonime*, București: Editura Litera Internațional, 2002.

• SIMENSCHY, Teofil, *Un dicționar al înțelepciunii*, Iași: Junimea, 1979.

• SOCKET, ZUZIM, ed., *International Standard Bible Encyclopaedia*, vol. V, Chicago: The Howard – Severance Company, 1915.

• SKOLNIK, Fred, ed., *Encyclopaedia Judaica*, ediția a II-a, vol. XVIII, USA: Thomson Gale Corporation, 2007.

• THAYER, Joseph, *Greek English Lexicon of the New Testament*, United States: Hendrickson Publishers, 1896.

• WALTKE, Bruce, *The New International Comentary, Book of Proverbs*, Michigan: Erdmans Publishing Company, 2004.

IV. LUCRĂRI DE HERMENEUTICĂ

• BARTON, J., *Reading the Old Testament. Method in Biblical Study*, London: Darton, Longman & Todd, 1984.

• BASARAB, Mircea, *Ermineutica Biblică*, Oradea: Episcopiei Ortodoxe Române, 1997.

• BRETLER, M.Z., *How to Read the Bible*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 2005.

• BRUEGGEMANN, W., *An Introduction to the Old Testament. The Canon and Christian Imagination*, Lousville-London: Westminster Press, John Knox Press, 2003.

• GILBERT, Maurice, *Methodological and hermeneutical trends in modern exegesis on the book of Ben Sirah, The Wisdom of Ben Sirah*, Angelo Pasaro, Giuseppe Bellia, New York: Walter de Gruyter GmbH & Co., 2008.

• GUILLEMETTE, P., BRISEBOIS, M., *Introduction aux méthodes historico-critiques*, Montréal: Fides, 1987.

• RICOEUR, Paul, *Eseuri de Hermeneutică*, traducere Vasile Tonoiu, București: Humanitas, 1995.

• RICOEUR, Paul, *Eseuri de Hermeneutică II*, traducere Ion Pop, Cluj: Echinoc, 1999.

• ROGERSON, J. W., LIEU, J. M., *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford: University Press, 2006.

• STECK, O. H., *Exegese des Alten Testaments: Leitfaden der Methodik. Ein Arbeitsbuch für Proseminare, Seminare und Volrlesungen*, Neukirchen – Vluyn, 1989, trad. *Old Testament exegesis. A guide to the Methodology*, SBL, Resource for Biblical study 39, Atlanta: Society of Biblical Literature, 1998.

V. RESURSE IUDAICE

• COHEN, A. *Talmudul*. Traducere din franceză de C. Litman. București: Hasefer, 1999.

• FLAVIUS JOSEPHUS, *Antichități iudaice*, I-IX. Cuvânt asupra ediției, traducere și note de ACSAN Ion, București: Editura Hasefer, 1999.

• FLAVIUS JOSEPHUS, *Jewish Antiquities, V-VIII*, trad. THACKERAY, RALPH Marcus, London: William Heinemann LTD, 1950.

• PHILON D'ALEXANDRIE, *De Congressu Eruditionis Gratia*, Introduction, traduction et notes par ARNALEZ Roger., MONDÉSERT Claude, POUILLOUX Jean, Collection „Les Œuvres de Philon d'Alexandrie” vol. 16, Paris: Éditions du Cerf, 1967.

• PHILONIS ALEXANDRINI, *Opera quae supersunt: Legum allegoriae, vol. I, ed.* Leopoldus COHN, BERLIN: Georgh Reimeri, 1896.

VI. COMENTARIII BIBLICE

• AITKEN, Kenneth, T. *Proverbs*, Philpadephia: The Westminster Press, 1986.

• BARUCQ, Andre, *Le Livre de Proverbes*, Sources Biblique, Paris: Lecoffre J. Gabalda et Cie, 1964.

- BĂDILIȚĂ Cristian, BĂTĂLCEANU Francisca, BROȘTEANU Monica, FLORESCU Ioan-Florin, *Septuaginta, Psalmii, Odele, Proverbele lui Solomon, Ecclesiastul, Cântarea Cântărilor*, IV/1, București: Editura Polirom, 2006.
- BĂDILIȚĂ Cristian, BĂTĂLCEANU Francisca, BROȘTEANU Monica, FLORESCU Ioan-Florin, *Septuaginta, Iov, Înțelepciunea lui Solomon, Înțelepciunea lui Isus Sirah, Psalmii lui Solomon*, IV/2, București: Editura Polirom, 2007.
- BLAKE, William, *Illustrations of the Book of Job*, Virginia: Malcolm Cormack Richmond, 1997.
- BROWN, R. E., FITZMYER, J.A., and MURPHY, Roland E., (ed.): *The New Jerome Biblical Commentary*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1990.
- BRUCE K. Waltke, *The New International Commentary, The Book of Proverbs*, Cambridge: Eerdmans Publishing Co, 2004.
- CASSEL, Paulus, *Explanatory Commentary on Esther*, with the second Targum translate from aramaic with notes, Edinburgh: T&T Clark, 1888.
- CHRISTIANSON, Eric, *Ecclesiastes through the Centuries*, Minneapolis: Fortress Press, 2004.
- DEANE, J. William, *The Book of Wisdom*, Oxford: Claredon Press, 1881.
- ERMAN, Adolf, *Eine ägyptische Quelle der Sprüche Salomos*, Berlin: De Gruyter, 1924.
- GILBERT, Maurice, *La Sapienza din Salomone I*, Roma: ADP Edizioni, 1995.
- GILBERT, Maurice, *La Sapienza din Salomone II*, Roma: ADP Edizioni, 1995.
- GREGG, John, *The Wisdom of Solomon*, Cambridge: University Press, 1909.
- HABER, Norman, *The Book of Job*, Philadelphia: Westminster, 1985.
- HAMP, Vinzenz, *Sirach Echterbibel*, Würzburg: Haspecker, 1954.
- KRÜGER, Thomas, *Qoheleth: A Commentary*, Minneapolis: Fortress Press, 2004.
- LARCHER, Chrysostome, *Le Livre de la Sagesse*, vol I, Paris: Gabalda Editeurs, 1983.
- LARCHER, Chrysostome, *Le Livre de la Sagesse*, vol II, Paris: Gabalda Editeurs, 1984.
- LARCHER, Chrysostome, *Le Livre de la Sagesse*, vol III, Paris: Gabalda Editeurs, 1985.

- MAYS James, *Harper's Bible Comentary, USA*: HarperCollins Publishers Limited, 1988.
- MCKANE William, *Proverbs*, Philadelphia: Westminster, 1970.
- MURPHY, E. Ronald, *Ecclesiastes*, Dallas: Word, 1992.
- PERDUE, G. Leo, *Interpretation, A bible commentary, Proverbs*, Louisville: John Knox Press, 2000.
- REIDER, Joseph, *The Book of Wisdom*, New York: Harper & Brothers, 1957.
- SAEBO, Michael, *Wisdom of Solomon and Scripture*, în Hebrew Bible/Old Testament. The History of Its Interpretation, Middle Ages, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.
- SCARPAT Giuseppe, *Libro della Sapienza*, Vol I, Brescia: Paideia Editrice, 1989.
- SCARPAT Giuseppe, *Libro della Sapienza*, Vol. II, Brescia: Paideia Editrice, 1996.
- SCARPAT Giuseppe, *Libro della Sapienza*, Vol. III, Brescia: Paideia Editrice, 1999.
- SCOTT, Robbert Balgarnie Young, *Proverbs, Ecclesiastes, Analecta Biblica 18*, New York: Doubleday, 1965.
- SMYTHS & HELWYS, Commentary Series, *A New Paradigm in Bible Commentaries*, USA: Smyth & Helwys Publishing, Inc. 2003.
- SNAITH, John, *Ecclesiasticus*, Cambridge: University Press, 1974.
- SHEKAN, Patrik, *The Wisdom of Ben Sirah*, Anchor Bible, vol.39, New York: Doubleday, 1987.
- SHÖKEL, J. Alonso, *Proverbios y Eclesiastico, los libros sagrados*, Madrid: Cristiandad, 1968.
- SPICQ, Ceslas., *L'Ecclesiastique* în la Saint Bible vol. VI, Paris: Pirot & Clamer, 1946.
- VILCHEZ, Líndez J., *Sapienza, Commenti Biblici*, Roma: Borla, 1990.
- WALTKE, Bruce, *The New International Comentary, The Book of Proverbs*, Michigan: Grand Rapids, 2004.
- WHYBRAY, Roger Norman, *Ecclesiastes*, USA: Eerdmans, 1989.
- WHYBRAY, Roger Norman, *Proverbs*, UK: Marshall Pickering, 1994.
- WINSTON, David, *The Wisdom of Solomon*, The Anchor Bible, New York: Doubleday & Company, 1979.

VII. VOLUME

- ABRUDAN, Dumitru, *Cărțile didactico poetice ale Vechiului Testament*, Sibiu: Ed. „Universității Lucian Blaga”, 2001.
- AMAR, Annus, *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*, Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002.
- ANANIA, Bartolomeu, *Poezia Vechiului Testament*, București: EIBMBOR, 2000.
- BALLARD, H. Wayne Jr., TUCKER, Dennis Jr., *An Introduction to Wisdom Literature and the Psalms*, Georgia: Mercer University Press, 2000.
- BARTON, J., *The Nature of Biblical Criticism*, Louisville: Westminster John Knox, 2007.
- BARUCQ, André, *Le Livre de Proverbes*, Sources Biblique Paris: Lecoffre J. Gabalda et Cie, 1964.
- BEAUCHAMP, Paul, *Cinquante Portraits Bibliques*, trad. Constantinescu Claudiu, București: Cartier, 2001.
- BEZDECHI, Ștefan, *Gânduri și chipuri din lumea antică*, Cluj-Napoca: Clusium, 2001.
- BLAKE, William, *Illustrations of the Book of Job*, Virginia: Malcolm Cormack Richmond, 1997.
- BLENKINSOPP, Joseph, *Wisdom and Law in the Old Testament*, New York: Oxford, 1983.
- BONORA, Antonio, PRIOTTO, Michelangelo, *Libri sapienziali e altri scritti*, Torino: ElleDiCi, 1997.
- BOURGET, Drioton, *Arta Faraonilor*, trad. Mavrodin Irina, București: Ed. Meridiane, 1972.
- BROTZMAN, Elis, *Old Testament Textual Criticism*, Michigan: Grand Rapids, 1996.
- BROWN, Brian, *The Wisdom of the Egyptians*, New York: Brentano's, 1923.
- BRYCE, E. Gledon, *A legacy of Wisdom*, London: Associated University Presses, Buknell University Press, 1979.

- BURNETT Fred, *The Testament of Jesus-Sophia: A Redaction Critical Study of the Eschatological Discourse in Matthew*, Washington: University Press of America, 1981.
- CAMP, Claudia, *Wisdom and the Feminine in the Book of Proverbs*, Sheffield: Almond, 1985.
- CARMIGNAC, Jean, *Les rapports entre l'Ecclésiastique et Qumran*, Paris: Revue de Qumran 3, 1961.
- CAIRD, G. Bradford., *The Language and Imagery of the Bible*, Michigan: Grand Rapids, 1980.
- CALDUCH, Benanges Nuria, *Introduzione al Libro dei Proverbi*, Parole di Vita, Padova: Associato all'Unione Stampa Periodica Italiana, 2003.
- CERESKO, R. Anthony, *Introduction to Old Testament Wisdom*, New York: Maryknoll, 1999.
- CHRISTIANSON, S. Eric, *Ecclesiastes through the Centuries*, Minneapolis: Fortress Press, 2004.
- CHIRILĂ, Ioan, *Fragmentariu Exegetic Filonian*, Vol. I, Cluj-Napoca: Editura Limes, 2002.
- CHIRILĂ, Ioan, *Fragmentariu Exegetic Filonian: Nomothetica*, Vol. II, Cluj-Napoca: Editura Limes, 2003.
- CIHO, Miron, *Civilizația Egiptului Greco-Roman*, București: Editura Universității, 2007.
- CLEMENTS, Ronald E., *Wisdom for a Changing World*, California: BIBAL PRESS Berkeley, 1990.
- CLEMENTS, Ronald E., *Wisdom in Theology*, Michigan: Eerdmans Publishing Company, 1992.
- CLIFFORD, Richard, *The Wisdom Literature*, Nashville: Abingdon Press, 1998.
- CLIFFORD, Richard, *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, Society of Biblical Lecture, Nr. 36, Atlanta: Scholar Press, 2007.
- COLLINS, John, *Jewish Wisdom in the Hellenistic Age*, Edinburg: T&T Clark, 1997.
- CONTI, Martino, *Sapienza Personificata Negli Elogi Veterotestamentari*, Roma: Pontificium Athenaeum Antonianum, 2001.

- CONSTANTIN, Daniel, *Civilizația Asiro-babiloniană*, București: Ed. Sport-Turism, 1981.
- CONSTANTIN, Daniel, *Civilizația feniciană*, București: Ed. Sport-Turism, 1979.
- CONSTANTIN, Daniel, *Gândirea egipteană antică*, București: Ed. Herald, 1998.
- CONSTANTIN, Daniel, *Maxime, sentințe și aforisme din Egiptul antic*, București: Ed. Albatros, 1975
- CORANUL, traducere de GRIGORE Gheorghe, București: Editura Herald, 2010.
- CRENSHAW, L. James, *Studies in Ancient Israelite Wisdom*, New York: KTAV, 1976.
- CRENSHAW, L. James, *Old Testament Wisdom*, Atlanta: Knox, 1981.
- CRENSHAW, L. James, *Old Testament Wisdom, (Revised and Enlarged)*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1998
- DICK, Robert, *Hebrew Poetry*, Greensboro: Thomas Book and Job Printer, 1883.
- DI LELLA, Alexander, *The Hebrew Textin Sirah*, The Hague: Mouton, 1966.
- DRÎMBA, Ovidiu, *Istoria Culturii și civilizației*, vol. I, București: edit. Saeculum I.O., 2003.
- DODSON, Joseph, *The Powers of Personification*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.KG, 2008.
- DUBARLE, M. Andre, *Les Sages d'Israël*, Paris: Cerf, 1946.
- DUESBERG, Hilaire; FRANSEN Irénée, *Les Scribes inspirés*, Paris: Desclée, 1939.
- ELIADE, Mircea, *Istoria Credințelor și Ideilor Religioase*, București: Univers Enciclopedic, 2000.
- ERMAN, Adolf, *Eine ägyptische Quelle der Sprüche Salomos*, Sitzungberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin: De Gruyter, 1924.
- FARRAR Frederic E., *Solomon: His Life and Times*, New York: Anson Randolph &Company, 1886.
- FICHTNER, Johannes, *Die altorientalische Weisheit in ihrer israelitisch-jüdischen Ausprägung*, Giessen: Töpelmann, 1933.
- FLACELIERE, Robert, *Istoria Literară a Greciei Antice*, trad. Mihai Gramatopol, București: Ed. Univers, 1970.

- FONTAINE, Carole R., *Traditional Sayings In The Old Testament*, Sheffield: The Almon Press, 1982.
- GAMMIE John, PERDUE Leo, *The Sage in Israel and The Ancient Near East*, Winona Lake: Eisenbrauns, 1990.
- GERSHON Galil, GILBOA Ayelet, MAEIR M. Aren, KAHN Dan'el, ed. *The ancient Near East in the 12-10 th Centuries BCE*, Münster: Ugarit Verlag, 2012.
- GHIBSON, John C.L., *Language and imagery in the Old Testament*, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1998.
- GILBERT, Maurice, *La Sagesse de Salomon*, Recueil d'études, Roma: GBP, 2011.
- GILBERT, Maurice, *L'eloge de la Sagesse*, Louvain: Revue Théologique de Louvain, 1974.
- GILBERT, Maurice, *La Sapienza del Cielo*, Milano: Edizioni Sao Paolo, 2005.
- GLATZER, Nahum, *The Dimensions of Job*, New York: Schocken, 1969.
- GLENDON, Bryce, *Legacy of Wisdom*, London: Associated University Press, 1979.
- GOFF, Matthew, *Discerning Wisdom: The Sapiential Literature of the Dead Sea Scrolls*, Leiden: Brill, 2007
- HASEL Gerhard, *Old Testament Theology: Basic Issues In The Current Debate*, Fourth Edition, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
- HAYES, John H., *Old Testament Form Criticism*, San Antonio: Trinity University Press, 1974.
- HÂRLĂOANU, Alfred, *Istoria Universală a poporului evreu*, București: Zarkony, 1992.
- HEINISCH Paul, *Das Buch der Weisheit* (Münster: AT 24, 1912)
- HERODOT, *Istoriei*, II, 160, trad. Ștef Ana Felicia, București: Editura Științifică, 1964.
- HILLERS, Delbert R., *Treaty-Curses and the Old Testament Prophets*, Rome: Pontifical Biblical Institute) 1964.
- *IL CORANO*, ed. TARENZONI Angelo, Torino: Fratelli Melita, 1991.
- JOHNSON, E.A., *Jesus The Wisdom of God, A Biblical Basis for Non-Androcentric Christology*, Ephemerides Theologicae Lovanienses, Leuven: E. Peeters, 1985.

- JOHNSON, Paula, *She Who Is: The Mystery of God in Feminist Theological Discourse*, New York: Crossroad: 1992.
- KAISER, Otto, *The Old Testament Apocrypha*, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2004.
- KNAPPERT, Jan, *Mitologia și religia Orientului Mijlociu*, traducere ȚIC Gherasim, București: Neemira, 2003.
- LUCCI, Laila, *Sapieza di Israele e Vicino Oriente Antico*, Milano: Edizioni Terra Santa, 2015.
- LAMBERT, Wilfred George, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford: University Press, 1960.
- LANG, Bernhard, *Wisdom and the Book of Proverbs, A Hebrew Goddess Redefined*, New York: The Pilgrim Press, 1986.
- LARCHER, Chrysostome, *Etudes sur la livre de la Saggese*, Paris: Etudes Biblique, 1969.
- LEWIS, C. Staples, *The Problem of Pain*, New York: Harper Collins, 2001.
- LICHTHEIM, Miriam, *Ancient Egyptian Literature – A Book of Readings Volume I: The Old and Middle Kingdoms*, California: The University of California Press, 1973.
- LICHTHEIM, Miriam, *Ancient Egyptian Literature – A Book of Readings, The New Kingdom, Volume II*, Los Angeles: University of California Press, 2006.
- LOADER, William, *The Dead Sea Scrolls on Sexuality. Attitudes toward sexuality in sectarian and related literature at Qumran*, Eerdmans, Michigan: Grand Rapids, 2009.
- MARBÖCK, Johannes, *Weisheit im Wandel*, Bon: Bonner Biblische Beiträge 37, 1971.
- MARBÖCK, Johannes, *Gesetz und Weisheit. Zum Verständnis des Gesetzes bei Jesus ben Sirah*, Paderborn: Biblische Zeitschrift 20, 1976.
- MERLO, P., *L'Antico Testamento. Introduzione storico-letteraria*, Roma: Carroci, 2008.
- MIHĂILĂ Alexandru, *(Ne)Lămuriri din Vechiul Testament*, Vol. I, București: Nemira, 2011.
- MURPHY, E. Roland, *The Tree of Life*, Cambridge: Eerdmans Publishing Company, 1990.

- MURPHY, E. Roland, *The Tree of Life*, New York: The Anchor Bible Reference Library, 1992.
- MURPHY, E. Roland, CARM O., *Wisdom Literature*, Michingan: Eerdmans Publishing Company, 1981.
- OESTERLEY, W.O.E., *The Religion and Workship of the Synagogue*, London: Pitman, 1907.
- O' BOYLE, Aidan, *Towards a Contemporary Wisdom Christology*, Roma: Editrice Pontificia Universita Gregoriana, 2003.
- PASSARO, Angelo; BELLIA, Giuseppe, *Studies on Tradition, Redaction and Theology*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co, 2008.
- PASSARO, Angelo; BELLIA, Giuseppe, *The Book of Wisdom in Modern Research*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. K.G., 2005.
- PETERCĂ, Vladimir, *Regele Solomon în Biblia ebraică și în cea grecească*, Iași: Polirom, 1999.
- PETERESEN David, KENT Harold Richards, *Interpreting Hebrew Poetry*, Minneapolis: Fortress Press, 1992.
- PLOEG, J. van der, *Tradition und Glaube*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971.
- PLOEG, J. van der, *Spreuken. Boeken van het Oude Testament*, Roermond: J.J. Romen & Zonen, 1952.
- REESE, James, *Hellenistic Influence on the Book of Wisdom and its Consequences*, Rome: Analecta Biblica, 1970.
- RINGGREN, Helmer, *Word and Wisdom: Studies in the Hypostatization of Divine Qualities and Functions in the Ancient Near East*, Lund: Häkan Ohlssons Boktryckeri, 1947.
- RÜGER, Hansen Peter, *Text and Textform in hebräischen Sirach*, Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 112, Berlin: De Gruyter, 1970.
- SAEBO, Michael, *Wisdom of Solomon and Scripture*, Hebrew Bible/Old Testament. The History of Its Interpretation, Middle Ages, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000).
- SCHULTZ, Samuel, *Călătorie prin Vechiul Testament*, Oradea: Cartea Creștină, 2008.
- SEMEN, Petre, *Așteptând Mântuirea. Cărțile didactico poetice*, Iași: Trinitas, 2000.

- SHEKAN, Patrik, *The poetry in Ben Sirah, The Wisdom of Ben Sirah*, Anchor Bible, vol.39, New York: Doubleday, 1987.
- SHEKAN, Patrik, *The praise of wisdom, The Wisdom of Ben Sirah*, Anchor Bible, vol.39, New York: Doubleday, 1987.
- SHEKAN, Patrik, *Structures in Poems on Wisdom: Proverbs VIII and Sirach XXIV*, Washington: Catholic Biblical Quaterly Monograph Series 41, 1979.
- SINNOT, Alice, *The Personification of Wisdom*, Society for Old Testament Study monograph series, England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- SPARKS, Kenton, *Ancient Text for the Study of the Hebrew Bible*, Massachusetts: edit. Hendrickson, 2005.
- SOGGIN, J. A., *Introduzione all'Antico Testamento. Dalle origini alla chiusura del Canone alessandrino*, Brescia: Paideia Editrice, 1987.
- STRABO, *The Geography of Strabo*, Vol III, trad. JONES H.L., London: William Heinemann Ltd, 1982.
- SUGGS, M. J., *Wisdom Christology and Law in Matthew's Gospel*, Cambridge: Harvard University Press, 1970.
- TOMA, Felicia Raluca, *Pragmatica Proverbilor Biblice*, București: Editura Universitară, 2009.
- VON RAD, Gerhard, *Israel's Response, Old Testament Theology*, Edinburg: R&R Clark, 1973.
- VON RAD, Gerhard, *Gottes Wirken in Israel: Vorträge zum Alten Testament, Neukirchen: Odil Hannes Steck, 1974.*
- VON RAD, Gerhard, *Weisheit in Israel*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1970.
- VON RAD, Gerhard, *Wisdom in Israel*, Great Britain, London: SCM Press Ltd, 1972.
- WALTKE, Bruce, *The Book of Proverbs*, Michigan: Grand Rapids 2004.
- WESTERMANN, Claus; Jenni E., *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, 2 vol.; Munich:Kaiser; Zurich: Theologischer Verlag, 1971, 1976.
- WEEKS, Stuart, *Instruction and Imagery in Proverbs 1-9*, Oxford: University Press, 2007.
- WHYBRAY, Roger Norman, *Wisdom in Proverbs*, Studies in Biblical Theology 45, London: SCM, 1965.

- WRIGHT, Adisson, *Numerical Patterns in the Book of Wisdom*, Washington: Catholic Biblical Quarterly, 1967.
- WRIGHT, Adisson, *The Structure of the Book of Wisdom*, Washington: Catholic Biblical Quarterly, 1967.
- ZIMMERLI, Walter, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, Theologische Wissenschaft, 3; Stuttgart: Kohlhammer, 1972.
- ZIMMERLI, Walter, *Studien zur alttestamentlichen Theologie und Prophetie* 2 vol., Theologische Bücherei; Munich: Kaiser, 1963, 1974.

VIII. STUDII ȘI ARTICOLE

- ANDRÉ, Robert, “Les Attaches littéraires bibliques de Proverbes I-IX,” *Revue Biblique*, nr. 43, (1934): 42-68.
- BARRÉ L., Michael, “Fear of God and the World View of Wisdom,” *Biblical Theology Bulletin*, vol. XI, nr.2 (1981): 41-43.
- BASLEZ, Marie Françoise, “The Author of Wisdom and the Cultured Environment of Alexandria,” în *The Book of Wisdom in Modern Research, Studies on Tradition, Redaction and Theology*, Angelo Passaro, Giuseppe Bellia, 33-52. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co, 2005.
- BAUMANN, Gerlinde, “Personified Wisdom: Context, Meanings, Theology,” *The Writings and Later Wisdom Books*, ed. Maier Christi, Nuria Calduch Benages (Atlanta: SBL Press, 2014): 57-77.
- BAUMGARTNER, Walter, “Die Literarischen Gattungen in der Weisheit des Jesus Sirah,” *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*, 34 (1914): 161-198.
- BEAULIEU, Paul-Alain, “The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature,” în *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, ed. Clifford Richard, 3-21. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007.
- CALOIANU, Viorel, “Raportul dintre concepția despre înțelepciune în cartea Proverbele lui Solomon și tradiția despre înțelepciune în cărțile egiptene,” *Glasul Bisericii*, nr. 1-2, (1974): 63-72.

- CÂRSTOIU, Justinian, “Mântuitorul Iisus Hristos, Înțelepciunea lui Dumnezeu, după Evanghelia Sfântului Ioan,” *Ortodoxia*, nr. 1-2, (1998): 91-96.
- CHIRILĂ, Ioan, “Sofia și Logos sau despre dialogul dintre cei doi Iisus: Hristos și Ben Sirah,” *Studii Teologice*, nr. 1 (2005): 49-65.
- COLLINS, John, “*Proverbial Wisdom and the Yahwist Vision*,” *Gnomic Wisdom, Semeia* 17, (1980): 1-17.
- CORLEY, Jeremy, “Searching for structure and redaction in Ben Sirah,” în *The Wisdom of Ben Sirah, Studies on Tradition, Redaction and Theology*, ed. Angelo Passaro, Giuseppe Bellia, 21-47. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co, 2008.
- CRENSHAW L., James, “Education in Ancient Israel,” *Journal of Biblical Literature* 104, (1985): 601-615.
- CRENSHAW L., James, “Wisdom,” în *Old Testament Form Criticism*, ed. J.H. Hayes, 225-264. San Antonio: Trinity University Press, 1974
- DEUTSCH, Celia, “Hidden Wisdom and the Easy Yoke: Wisdom, Torah and Discipleship in Matthew XI, 25-30,” *Journal for the Study of the New Testament Supplement Series* 18, (1987):1-145.
- DEUTSCH, Celia, “Wisdom in Matthew: Transformation of a Symbol,” *Novum Testamentum* 32, (1990): 13-47.
- DI LELLA, Alexander, “God Wisdom in the Theology of Ben Sira: Overview,” în *Ben Sira’s God*, ed. Kaiser Otto, 3-16. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co., 2002.
- DOYLE, B.Richard, “Matthew’s Wisdom: A Redaction – Critical Study of Matthew XI, 1- XIV,” PhD diss., Melbourne University, 1984.
- FOHRER, Georg, “Sophia” în *Studies in Ancient Israelite Wisdom*, ed. James L. Crenshaw, 63-84. New York: KTAV, 1976.
- FOX V., Michael, “Ideas of Wisdom in Proverbs 1-9,” *Journal of Biblical Literature*, vol. 116 (1997): 613-633.
- GEMSER, Berend, “Sprüche Salomos,” *Handbuch zum Alten Testament* 16, (1963): 432-435.
- GESE, Hartmut, “Lehre und Wirklichkeit in der alten Weisheit,” *Studien zu den Sprüchen Salomos und zu dem Buche Hiob*, (1958): 63-78.

- GERSHON, Galil, “Solomon’s Temple: Fiction or Reality,” în *The ancient Near East in the 12-10 th Centuries BCE*, ed. G. Galil, A. Gilboa, A. Maeir, 137–149. Münster: Ugarit Verlag, 2012).
- GERSHON, Galil, “The Oldest Hebrew Inscription from Jerusalem,” *Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society*, vol. 31 (2013): 11-26.
- GILBERT, Maurice, “La structure Littéraire de Sagesse IX” în *La Sagesse de Salomon*, Recueil d’études, ed. Maurice Gilbert, 167-203, Roma: GBP, 2011.
- GILBERT, Maurice, “Methodological and hermeneutical trends in modern exegesis on the book of Ben Sirah,” în *The Wisdom of Ben Sirah*, Studies on Tradition, Redaction and Theology, Angelo Passaro, Giuseppe Bellia, 1-20. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co, 2008.
- GILBERT, Maurice, “The Literary Structure of the Book of Wisdom,” în *The Book of Wisdom in Modern Research, Studies on Tradition, Redaction and Theology*, ed. Angelo Passaro, Giuseppe Bellia, 19-32. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co, 2005.
- GOFF, Matthew, “Hellenistic Instruction in Palestine and Egypt: Ben Sira and Papyrus Insinger,” *Journal of Hebrew Scriptures*, XXXVI, 2 (2005): 147-172.
- GREEN, Yosef, “The Reign of King Solomon: Diplomatic and Economic Perspectives,” *Jewish Bible Quarterly*, vol. 42, Nr. 3, (2014): 151-158.
- HARRIS, Scott, “Proverbs 1-9: A study of Inner – Biblical Interpretation,” SBL Dissertation Series, (1995): 87-109.
- HORST D., Preuss, “Einführung in die alttestamentliche Weisheitsliteratur,” *Urban Taschenbücher* 383, (1987): 199-223.
- ICĂ jr., Ioan, “Maximele Părinților – Sfaturi înțelepte pentru o viață creștină,” *Mitropolia Ardealului*, Nr. 3, (2012): 345-349.
- IOANĂ, Marius, “Literatura Sapiențială în Orient și în Biblie,” *Altarul Banatului*, nr.7-9, (2008): 60-69.
- KALIMI, Isaac, “The Rise of Solomon,” în *The Figure of Solomon in Jewish, Christian and Islamic Tradition, Themes in Biblical Narratives*, vol. 16, ed. Verheyden Joseph, 7-43. Leuven: Brill, 2012.
- KRAMER, Samuel Noah, “Sumerian Farmer’s Almanac,” *Scientific American*, Volume 185, nr. 5, (1951): 54-55.

- KÜCHLER, Max, “Frühjüdische Weisheitstraditionen,” *Orbis biblicus et orientalis* 26 (1979): 88-109.
- LACOSTE, Natalie, “Solomon the exemplary sage: The Convergence of Hellenistic and Jewish Traditions in The Wisdom of Solomon,” *Journal of Jewish Thought*, 1 (2010): 1-23.
- LAMBERT, Wilfred, “Babylonian Wisdom Literature,” *Orientalia* 33/1 (1964): 103-105.
- LANG, Bernhard, “Frau Weisheit,” *Stuttgarter Bibelstudien*, 54 (1976): 68-171.
- LARCHER, Chrysostome, “Le problème de la personnification de la sagesse,” în *Études Sur Le Livre De La Sagesse*, ed. C. Larcher, 398-414. Paris: Etudes Biblique, 1969.
- LEMAIR, Andre, “Les Écoles et la formation de la Bible dans l’ancien Israel,” *Orbis Biblicus et Orientalis* 39, (1981).
- MIHOC, Vasile, “Înțelepciunea teoretică și înțelepciunea practică a Vechiului Testament,” *Mitropolia Ardealului*, nr.1-2, (1980): 82-92.
- MURPHY, E. Roland, “Hebrew Wisdom”, *Journal of the American Society*, Vol 101, Oriental Wisdom (1981): 21-34.
- MURPHY, E. Roland, “The Personification of Wisdom,” în *Wisdom in Ancient Israel*, ed. Day John, 222-233. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- NEAGA, Nicolae, “Poezia Vechiului Testament” *Mitropolia Ardealului*, nr. 3-4 (1960): 183-201.
- NEGOIȚĂ, Athanasie, “Înțelepciunea sau proverbele lui Amenemope” *Glasul Bisericii*, nr. 5-6, (1961): 446-453.
- NILI, Samet, “The Tallest Man Cannot Reach Heaven; The Broadest Man Cannot Cover The Earth, Reconsidering the proverb and its biblical parallels,” *Journal of Hebrew Scriptures*, vol. 10, (2010): 2-13.
- NORMAN, Johnson, “Prayer in the Apocrypha and Pseud-epigrapha: A study of Jewish Concept of God,” *Journal of Biblical Literature* (1948): 1-76.
- Popa, Viorel, “Un îndepărtat fenomen de secularizare. Elenizarea iudeilor” *Secularizarea și Europa Contemporană* (Oradea: Galaxia Gutenberg, 2011): 204-219.
- PREGÉANT, Russell “The Wisdom Passages in Matthew’s Story” *SBL Seminar Papers*, (1990): 469-93.

- PUECH, Emile, “Les Écoles Dans L’Israël Préexilique: Données Épigraphiques” *Congress Volume* (1986): 189-192.
- PUECH, Emile, “The book of Wisdom and the Dead Sea Scrolls,” în *The Book of Wisdom in Modern Research, Studies on Tradition, Redaction and Theology*, Angelo Passaro, Giuseppe Bellia, 117-143. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co, 2005.
- RALPH, Marcus, “On Biblical Hypostases of Wisdom” *Hebrew Union College Annual*, nr. 23 (1950): 157-171.
- REESE, James, “Christ as Wisdom Incarnate: Wiser than solomon, Loftier than Lady Wisdom” *Biblical Theology Bulletin*, Vol. XI, nr. 2 (1981): 44-47.
- RINGGREN, Helmer, “Sprüche” *Das Alte Testament Deutsch*, 16/1 (1962): 123-253.
- SCAIOLA, Donatella, “La sapienza in Israele e nel Vicino Oriente antico,” în *Libri sapienziali e altri scritti*, ed. Antonio Bonora, Michelangelo Priotto, 29-42. Torino: ElleDiCi, 1997.
- SCHMID H., Hans, “Wesen unde Geschichte der Weisheit,” *Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, 101 (1966): 287-297.
- SCOTT, Robert B.Y. “Solomon and The Beginnings of Wisdom in Israel,” în *Studies in Ancient Israelite Wisdom*, ed. James L. Crenshaw, 84-101. New York: KTAV, 1976.
- SCOTT, Robert B.Y. “Wisdom in Creation? The amon of Proverbs VIII 30” *Vetus Testamentum*, nr. 10, (1960): 213-223.
- SEMEN, Petre, “Poezia religioasă a Vechiului Testament” *Glasul Banatului*, nr. 7-9, (1977): 700-710.
- SHEPPARD T., Gerald, “Wisdom as a Hermeneutical Construct” *Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, 151 (1980): 116-120.
- SPICQ, Ceslas “L’Ecclésiastique” în *La Sainte Bible*, vol. VI, ed. Louis Pirot, Albert Clamer, 529-841 (Paris: Pirot & Clamer, 1946).
- STAMATOIU, Dionisie, “Sensul Noțiunii de înțelepciune în cărțile didactice ale Vechiului Testament” *Mitropolia Olteniei*, nr. 10-12, (1977): 555-561.
- SUPARSCHI, Melchisedec, “Atitudinea Sfântului Apostol Pavel față de înțelepciunea omenească” *Studii Teologice*, nr. 7-8 (1955): 445-453.

• SWEET, Ronald F. G. "The Sage in Akkadian Literature: a Philological Study," în *The Sage in Israel and The Ancient Near East*, ed. J. Gammie, L. Perdue, 45-65. Winona Lake: Eisenbrauns, 1990.

• TORN, Van Der, "Why Wisdom Became a Secret," în *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, ed. R. J. Clifford, Society of Biblical Literature, nr. 36 (2007): 21-29.

• VIGNOLO, Roberto, "Sapienza, preghiera e modello regale." *The Book of Wisdom in Modern Research* (Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. K.G., 2005): 271-300.

• VIGNOLO, Roberto, "Wisdom, Prayer and Kingly Pattern, Theology, Anthropology, Spirituality of Wisdom IX," în *The Book of Wisdom in Modern Research, Studies on Tradition, Redaction and Theology*, Angelo Passaro, Giuseppe Bellia, 255-283. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co, 2005.

• WHYBRAY, Roger Norman, "The Intellectual Tradition in the Old Testament," *Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 135 (1974): 33-43.

• WURTHWEIN, Ernst, "Egyptian Wisdom and the Old Testament," în *Studies in Ancient Israelite Wisdom*, ed. de James L. Crenshaw, 113-134. New York KTAV, 1976.

IX. CURSURI PE TEMĂ

• ALLIATA, Emilio, *Istorie Biblică*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

• AVILA, Marco, *Cartea Proverbelor și Înțelepciunea Gnostică*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Ecole Biblique” Ierusalim, Israel.

• BISSOLI, Giovanni, *Introducere în literatura apocrifă a Vechiului Testament*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

• CHIALĂ, Sabino, *Ermineutica și Istoria Exegezei*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

• CHIRILĂ Ioan, *Cărțile didactico-poetice*, Presentare generală și tematică, curs susținut în cadrul catedrei de Vechiul Testament a Facultății de Teologie Ortodoxă Cluj, 2010.

• KASWALDER, Pietro, *Elemente de Geografie Biblică, Mediul Antic și ținuturile Israelului*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

• LOCHE, Giovanni, *Arheologie Biblică, Civilizația Egipteană*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

• MIHĂILĂ Alexandru, *Introducere în Studiul Vechiului Testament*, curs susținut în cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă, București, 2006.

• VOLGGER, David, *Teologia Biblică a Vechiului Testament*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

• VUK, Tomislav, *Introducere specială în studiul Vechiului Testament, Civilizația mesopotamiană ca și fond istoric-cultural al Bibliei*, curs susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

X. SEMINARIILE PE TEMĂ

• AVILA, Marco, *Personificarea Înțelepciunii în Vechiul Testament*, seminar susținut în anul universitar 2010-2011, în cadrul Facultății de Științe Biblice și Arheologie „Studium Biblicum Franciscanum” Ierusalim, Israel.

XI. RESURSE ELECTRONICE

- Ancient Bible Research Center, www.ancient-hebrew.org
- Bible Study Tools and Resources, www.studylight.org

• Bible Study Tools Online, Verses, 40 Versions, Commentaries, Concordance,
www.bible.crosswalk.com

• Bible Works TM 8 – Software for Biblical Exegesis & Research.

• Encyclopaedia Britannica. www.britannica.com

• Internet Archaeology. Open Acces Journal. www.intarch.ac.uk

• Jewish Encyclopedia. www.jewishencyclopedia.com

• Literary Encyclopedia. www.litencyc.com

• The Electronic Corpus of Sumerian Literature, „ECTLS Project”.
www.etcs1.orinst.ox.ac.uk